

15 למיתב בארבע אמות דצלותא דכת' אני האשה הנצבת
עמכה בזה. אמ' ר' יהושע בן לוי מיכן שאסור לאדם
לישב בתוך [ד'] אמות שלתפילה. ותניא שנים יושבים

[יב ע"א] ואחד מתפלל סימן רע למתפלל. שנים מתפללין ואחד יושב סימן
רע ליושב. ואסיר ליה לבר ישראל למיבעי צרכיה מקמי
דמצלי, אלא מצלי ברישא והדר תבע צרכיה. דתניא לעולם
ישאל אדם בשומע תפילה ואעפ' שאמ' שואל אדם
5 צרכיו בשומע תפילה אבל אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה
מעין כל ברכה וברכה אומ'. אמ' ר' חייא בר אשי אמ' רב אעפ'
שאמ' שואל אדם צרכיו בשומע תפילה, אבל אם יש לו חולה
בתוך ביתו אומרה בברכת החולים. ואם צריך לפרנסה אומרה
בברכת השנים. אמ' ר' יהושע בן לוי אעפ' שאמרו שואל
10 אדם צרכיו בשומע תפילה אבל אם בא לומר אחר תפילתו
כסדר וידוי שליוס הכיפורים אומר. והמתפלל צריך
שייכנס שני פתחים בבית הכנסת ואחר כך יתפלל שני לשמור
מזוונות פתחיו. שני פתחים סלקא דעתא אלא כשיעור שני
פתחים. ואמ' ר' חלבו אמ' רב הונא כל המתפלל לאחורי בית
15 הכנסת נקרא רשע שני סביב רשעים יתהלכון, כרם זלת לבני
אדם. אמ' אביי לא אמרן אלא דלא מהדר אפיה לבי כנישתא
אבל מהדר אפיה לבי כנישתא לית לן בה. ההוא גברא

אוצר החכמה

16. אמ', שם: ואמ', מברכות לא ב.
17. ותניא, ה"ג שם וע"ש הערת רא"ש טרויב ואוצר הגאונים — התשובות לברכות עמ' 74-75
סי' קצא ומנורת המאור אלנקאווה חלק ב עמ' 121-122.

2. ואסיר, ה"ג ה ע"ד.
3. ואילך, ע"ז ז ע"ב — ח ע"א. ויש כאן צירוף של הבריייתא תניא ר"א אומר לעולם
ישאל אדם צרכיו ואחר כך יתפלל וכו' ר' יהושע אומר יתפלל ואחר כך ישאל צרכיו
וחכ"א לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא שואל אדם צרכיו בשומע תפילה, ומאמר התלמוד:
א"ר יהודה בריה דר"ש בר שילת משמיה דרב אע"פ שאמרו שואל אדם צרכיו בשומע
תפילה אבל אם בא לומר וכו'.
5. לומר בסוף, בכה"י בסוף לומ'!
7. אבל, כן אף בה"ג ובכ"י ספרדי שהוצאתי בני-יורק תשי"ז, ועוד. וליתא בדפוסי התלמוד.
8. אומרה, כנ"ל, דפוסים: אומר.
11. כסדר, שם: אפילו. — והמתפלל, ברכות ח ע"א.
12. שני, וכן נוסח כ"י התלמוד, והראשונים. בדפוסים נשמט פסוק זה משום שקודם למאמרו
של רב חסדא מוכא כבר הפסוק. אמנם לעניין אחר.
14. ואמ' רב חלבו, כג' כתבי יד וראשונים, בדפוסים, דף ו ע"ב נשמט.

דהוה מצלי אחורי בית הכנסת ולא מהדר אפיה לבי כנישתא
הלך אליהו חזייה אידמי ליה כטייעא אמ' לה כדו בר קיימת
20 קמי מרך שלף ספסירא וקטליה. ומי שעומד חוץ לבית הכנס'
כמי שאינו בבית הכנסת דמי ואפילו פניו לבית הכנסת ואם
יש תשעה בבית הכנסת אינו גמנה עמהם [עד] שיהיו עשרה

[ע"ב] דתנו גבי עירובין חצר גדולה שנפרצה לקטנה כו'. ומי שיוצא בדרך
חייב להתפלל תפילת הדרך כשהוא עומד משעה שמתחיל בדרך עד
פרסה דאמרינן אמ' ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב סלא חסידא
לא תירתח דלא תחטא לא תרות דלא תחטא וכשאתה יוצא לדרך
5 הימלך בקונך וצא. מאי הימלך בקונך אמ' רב יעקב אמ' רב חסדא
כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפילה קצרה. ומאי היא. אמ' רב יעקב
אמ' רב חסדא יהי רצון מלפניך יי אהי שתוליכני לשלום ותצילני
מכף אויב ואורב בדרך ותתנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני
כל רואי ותחזירני לביתי לשלום ב'א' יי שומע תפילה. עד אימת
10 מצלי לה אמ' ר' יעקב אמ' רב חסדא עד פרסה. היכי מצלי לה רב
חסדא אמ' מעומד. רב ששת אמ' אפילו מהלך. רב ששת
ורב חסדא הוו קא אזלי באורחא הוה קאי רב חסדא ומצלי אמ' ליה
רב ששת לשמעיה מאי קא עביד רב חסדא אמ' ליה קאי ומצלי
אמ' ליה אוקמן לידידי נמי בהיות טוב אל תיקרא רע. מי
15 שמהלך בדרך ומתיירא לעמוד להתפלל שמונה עשרה שיש
יראה או מניחתו שייחה שלגוים תיקנו חכמ' הבינו. אומ'
אבות וגבורות וקדושות ואומ' הבינו יי אינו לדעת את
דרכיך. ומול את לבבינו ליראתך לסלוח ידך פשוט להיותנו
גאולים רחקנו ממכאוב ודשנו בנאות ארצך. והתועים
20 על דעתך ישפטו ועל רשעים תניף ידך וישמחו צדיקים

[יג ע"א] בבניין עירך ובתיקון

18. מהדר, צ"ל: אהדר.
19. הלך, בדפוסים: חלף. וכן בראשונים. כדו בר, יש כאן כתיבה על המחק, והיה כתוב
תחילה, בדו... ב. ר. וציין אסף לאוצר הגאונים לברכות עמ' 13 ולאפשטיין REJ כך עד
עמ' 66.
20. ומי, עירובין צב ב. ועיין שו"ע או"ח סי' נה.

1. ומי, ברכות כט ב — ל ע"א כל העניין.
13. מי שמהלך, ע"פ ברכות ל ע"א.
16. הבינו, שם.
18. ידך פשוט, ליתא בגמ' זה"ג. אלא: ותסלח לנו להיות.
19. ארצך, חסר: ונפוצותינו (ונפוצים) מארבע תקבץ.

היכלך ובעריכות נר
 לבן ישי משיחך
 טרם נקרא אתה תענה ^{אוצר החכמה}
 5 בא יי שומע תפילה ¹²³⁴⁵⁶⁷
 רצה ומודים ושים
 ואין מתפללין
 הבינונו אלא בימות
 החמה אבל בימות
 10 הגשמים אין
 מתפללין הבינונו
 מפני שצריך לומר
 שאלת בברכת
 השנים. תנו רב'
 15 המהלך במקום
 גדודי חיה
 וליסטים
 מתפלל

[ע"ב] תפילה קצרה. ואי זו היא
 תפילה קצרה. אחרים ^{אוצר החכמה}
 אומרים צורכי עמך
 מרובים ודעתן קצרה
 5 יהי רצון מלפניך יי
 אינו שתתן לכל אחד
 ואחד צרכיו ולכל
 גוייה וגוייה כדי
 מחסורה בא יי
 10 שומע תפילה.
 אמ' רב הונא הלכה
 כאחרים וכי מצלי
 תפילה קצרה זו אינו
 צריך לומר ג' לפנייה
 15 וג' לאחריה ומתפלל

2. הילכך, וליתא: ובצמיחת קרן לדוד עבדך שבתלמוד, וכן בה"ג, אבל אף בס' ר"ע ליתא.

7. ואין, שם.

14. תנו, שם ע"ב.

7. צרכיו, בכל המקורות: כדי פרנסתו.

13. וכי מצלי, התחיל בארמית כמו בסדור ר"ע והמשיך בעברית, כמו בגמ' ל ע"א וה"ג:

לה בין כשהוא עומד
בין כשהוא מהלך
וכשיחזור
לביתו

כ"י לנינגרד 103

[א ע"א] או ליישוב במקום שאין יראה צריך לחזור ולהתפלל שמונה עשרה
בדרך כל השנה כולה. תנו רבנן היה רכוב על החמור ירד, אם אינו יכול
לירד יחזיר את פניו אם אינו יכול להחזיר את פניו יכוין את ליבו כנגד
בית קדש הקדשים. תנו רבנן היה רכוב על החמור והגיע זמן
5 תפילה אם יש שם עימנו מי שאוחז חמורו ירד למטה ויתפלל ואם לאו
ישב במקומו ויתפלל ר' אומ' בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל לפי
שאינ דעתו מיושבת עליו וא' רבא ואיתימא ר' יהושע בן לוי הלכה
כרבי. ומצינו בתשובות שאלות בין כך ובין כך ישב במקומו
ויתפלל מי שאינו יכול לעזוב מקחו לאחרים ויש שם גויים מיכן
10 ומיכן ומתיירא מיכן ומיכן מהו שישב במקומו ויתפלל והרי הוא
בטל משלש פסיעות והכרעות כך שנו חכמים ר' אומ' בין כך ובין כך
[ישב] במקומו ויתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו. תנו רבנן
סומא ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות יכוין את ליבו כנגד אביו
שבשמים שני' והתפללו אל יי' אלהיכם. תנו רבנן השכים לצאת
15 בדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה ומתפלל
וכשמגיע זמן קריית שמע קורא. וכן מי שמשכים לישיב בקרון
או בספינה מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה
ומתפלל וכשמגיע זמן קריית שמע קורא ר' שמעון בן אלעזר אומ'
בין כך ובין כך ממתין וקורא קריית שמע ומתפלל. במאי קא מיפלגי

2. תנו רבנן, משנה בסוכה פ"ד מ"ה (כח ע"ב). ורגיל הרבה ת"ר למשנה, עיין „מבוא לנוסח
המשנה" לר"י אפשטיין ח"ב עמ' 880 ואילך. — רכוב, בדפוסים: רוכב, אבל בכ"י כאן
ובסמוך: רכוב, ומצוי הרבה.

4. תנו רבנן, ל ע"א.

8. בתשובות שאלות, נראה לפרש שהשואלים לא שאלו על הברייתא בגמ', שהרי מפורש שם:
לפי שאין דעתו מיושבת עליו, ואם כן מה שאלו? אלא על לשון התוספתא פ"ג שאלו,
שם אין הטעם. והגאון השיב מלשון הברייתא בגמ'. ואולי שאלו אם עניינים דומה
למה שמפורש בברייתא, והגאון השיב כדרכו. על כל פנים, התשובה לא הגיעה אלינו
עד עכשיו.

12. תנו רבנן, שם.

14. תנו רבנן, השכים, שם (דתניא). — בדרך, שם: לדרך.

16. וכן מי שמשכים, שם: השכים. ה"ג סוף פ"ד, דף ד ע"ד: וכן מי שהשכים.

18. ומתפלל, ולא הביא את הטעם: כדי שיסמוך גאולה לתפלה, וכן ליתא בה"ג שם ובכ"י
בתלמוד ובתוספתא.

20 מר סבר מעומד עדיף ומר סבר מסמיך גאולה לתפילה

[ע"ב] עדיף והיל' כר' שמעון בן אלעזר. אמ' רב יהודה ספק קרא קרית שמע ספק

לא קרא קר' שמע אינו חוזר וקורא. ספק אמ' אמת ויציב ספק לא אמ' אמת ויציב חוזר ואומ' אמת ויציב, אלמא אמת ויציב דאורייתא קרית שמע דרבנן ר' אלעזר אומ' אפילו ספק קרא קרית שמע ספק לא קרא

5 קרית שמע חוזר וקורא קרית שמע משום כבוד מלכות שמים. אבל ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל ור' יוחנן אמ' אפילו ספק התפלל ספק לא התפלל חוזר ומתפלל ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. והיל' כר' יוחנן וכי אמ' ר' יוחנן בצלותא דרחמי אינון. אבל ברכת המזון וברכת שבעת המינים אי מספקא ליה מילתא אי בריך אי לא בריך הדר ומברך מספיקא

10 משום דחייבא דאורייתא אבל שאר פירי ומילי אחרניא דחייבא דרבנן היא לא הדר מספיקא וכן הילכתא. ומי שהתפלל בבית הכנסת עם

הציבור וסיים תפילתו ובא לבית הכנסת אחר ומצאן שקורין תהילה לדוד

יקרא עמהם. ר' נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המ[דר]ש

וביציאתו תפילה קצרה. אמרו לו מה מקום לתפילה זו אמ' להם בכניסתי

15 אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי.

תנו רבנן בכניסתו מהו אומ' יהי רצון מלפניך יי' אלהי שלא תארע

תקלה על ידי ולא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא ולא על איסור

היתר ועל היתר איסור ולא איכשל בדבר הלכה וישמחו לי חבירי בדבר

הלכה ואשמח אני להם. ביציאתו מהו אומ' מודה אני לפניך יי' אלהי

20 ששמתה חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמתה חלקי מיושבי בית

הקרנות מפני שאני עמל והם עמלין אני עמל בדברי תורה

קמברידג' Or. 1080/15 סימן 9

[א ע"א] ומקבל שכר והן עמלים בדברי שיחה ואינם מקבלים שכר אני משכים והן

1. והיל', וכן פסק בה"ג שם, אבל לא בלשון הזה. — אמר רב יהודה, כא א (אר"י אמר שמואל).

3. אלמא, כלשון ה"ג דף ב ע"ד.

5. משום כבוד מלכות שמים, ליתא ה"ג.

7. והיל' כר' יוחנן וסו', כל העניין, בה"ג שם בקיצור.

11. ומי שהתפלל, לא מצאתי מקורו, לפי שעה. — תהלה לדוד, כלום הכוונה לקדושה דסידרא?

13. ר' נחוניא, משנה וברייתא דף כח ע"ב ועיין ש"ג בד"ס.

20-21. בית הקרנות, נוסח חדש, במקורות: מיושבי קרנות, (או מיושבי בבתי תיאטריות ובבתי

קרקסאות, ירושלמי) אלא ש, בבתי קרנות" מצאנו אף בתרגום לתהלים סט יג: יושבי שער:

יתבי תרעא בתי קרנותא. אם כי אין זה נוסח של פשרה שבין הבבלי

והירושלמי, כמו שסבור היה המעיר במילון בן יהודה עמ' 6195 II הערה 1, אלא נוסח

מובהק הוא. דרך אגב, באבות דרבי נתן פכ"א הנוסח מיושבי קרנות בשוק!

1. ומקבל, ברכות כח ב, שלא כנוסח התלמוד דפוסים וכ"י. — בדברי שיחה, כן בתלכות

גדולות, אלא ששם אין, "ומקבל שכר", "ואינם מקבלים שכר". — משכים, בנוסחאות —

משכימים אני משכים לחיי עולם והן משכימין לחיי שעה אני רץ והן רצין אני רץ לדבר מצוה לגן עדן והן רצין לבאר שחת. ומצינו בת ש' שלימות דכת' כגון אנו עניים מהו שיתפלל אדם תפילתו של ר' נחוניה בן הקנה. כל תלמיד ששואלין אותו דבר הלכה ומשיב כהלכה בשעה שהוא נכנס ויוצא א[ל בית המ]דרש מתפלל תפילתו של ר' נחוניה בן הקנה. אמ' רבא בר עולא [...] אדם להזכיר מידת לילה ביום ומידת יום בלילה מאי היא אמ' אביי [גולל] אור מפני חשך וחשך מפני אור. ואמ' רבא בר חנינא

סבא משמיה ד[רב] כל שא[ינו און]מ' אמת ויציב בשחרית ואמת ואמונה 10 בערבית לא יצא ידי חובתו שנ' להגיד בבקר חסדך. ואמונתך בלילות ומצינו בתשובות שאילות המתפלל קרובות בחול ובימים טובים, אם אומ' מעין כל ברכה וברכה מקצת ממה שתיקנו מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים בכל ברכה וברכה שלתפלה מותר לענות אחריהן ברכות וקדוש ושפיר דמי. שכך אמרו חכמ' רבן גמליאל

- לפני, "אני עמל", אבל בכ"י מינכן — כמו כאן; ושם: אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים.
3. לדבר מצוה, לגן עדן, "לג"ע" אף בכ"מ, אבל, "לדבר מצוה" ליתא שם, ועיין הגהות ד"ס. גוסתאות: לחיי העולם הבא.
4. צ"ל: שאילות, והיא תשובה שלא מצאתיה במקום אחר.
7. דף יא ב, וכנסת כ"מ שם ועיין הגהות ד"ס אות ש"ת, א. — מאי היא, וכן צריך להשלים ב, גנוי קדם" ספר שלישי עמ' 44 ואוצר הגאונים התשובות לברכות עמ' 71 בשניהם בטעות הדפוס: [גנ]אי היא!
8. יב א.

11. גנוי קדם הנ"ל עמ' 43: וששא'. והקטע שלנו מקובץ אחר הוא לא זה של, "גנוי קדם" והלשון, "ומצינו" כמו בשורה 3, לעניין השאלה הקודמת. והנה לוי' בגנוי קדם שם, עמ' 43 הע' 6 העיר לנכון על התשובה שב, חמדה גנוזה" סי' כמה שראשיתה דומה לתשובה שלנו. אלא שלפום ריהטא סבור היה שהתשובה שם היא של הרי"ף ושהכתובת בראש סימן קמד שם: "לרב יצחק בן יעקב גאון זצ"ל" היא נכונה. באמת אין הדבר כך, כידוע. ואותו סימן קמד הוא תשובה של רב שר שלום גאון כמו שתובאה בשמו בטור או"ח סי' תקסו ורובה (החל מ, בתעניות" עד סוף התשובה) נמצא אף בתשובה"ג — ליק, סי' עט ובאשכול — אלבק חלק א עמ' 131 ע"ש. ואף התשובה סי' כמה, היא לגאון בלי כל ספק. ולדעת גינצבורג, "גנוי שעכטער" חלק ב עמ' 509 אף היא לרב שר שלום, בעל התשובה הקודמת, היא, וצ"ע. והואיל וכך, נראה שתשובתנו שבקטע דומה ברובה לתשובה שבחמדה גנוזה ושמא מקור אחד לשתייה! ועיין מבוא.
12. כאן מתחילה התשובה. בג"ק שם: ואם. — ומקצת', כך בכתב היד שממנו נדפס בג"ק. ולא: ומקצת, כמו שנדפס = ומקצתה.
14. בכה"י שממנו הדפיס לוי' כתוב: ברוך [וק]דושה. ובג"ק שם הע' 12 רצה להוסיף: ברוך [וב"ש ואמן] ואי אפשר, שהרי עניית, "ברוך הוא וברוך שמו" לא היה נהוג בזמנם

15 אומ' בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה. ר' יהושע אומ' מעין שמונה עשרה והלכה כר' יהושע ואמרין מאי שמונה עשרה רב אמ' מעין כל ברכה וברכה אומ' פייט אחר שאין בו מקצת ממה שתיקנו חכמ' בכל ברכה [וברכה] אין עונין אחריהן. וכן לפרוש על שמע אם אומ' בשחרית יוצר אור ובורא חשך ומסיימין בפייט שלהם
20 ואומ' אהבת עולם או אהבה רבה ובערבית גולל אור מפני חשך וחשך

מפני אור ואמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית מותר לענות

[ע"ב] אחריהן ולצאת ידי חובת[ן] ואם אומ' דברים אחרים כגון כי צריים תביש וכיוצא באילו אין יוצאין בהן ידי חובתן. ואמ' רב חנינא סבא משמיה דבב המתפלל כשהוא כורע כורע בברוך וכשהוא זוקף זוקף בשם. מיתבי מפני שמי נחת הוא מי כת' בשמי מפני שמי כת' אמ' 5 שמואל מאי טעמיה דאבא יי זוקף כפופים. רב ששת כי הוה

של גאונים אלא בזמנו של הרא"ש, עיין טור או"ח סי' קכד. ומטעם זה, כנראה נשמטה הערה זו מאוצר הגאונים.

15. נשמט בג"ק. ושם: „והלכה כדבריו“ אחרי „חברי רבן גמליאל“ (בטעות).

16. בג"ק: ש[אנו] אומרין. והשלם כאן: מאי [מעין]. — הוסף כמו בג"ק: וכך הל'. ושם: ואם אמ' פיוט אחד ואין; מה.

18. שם נוסף: אמן. וטעות היא. — שם: וכין לפרוס, ואם, ומסיים. לפי כתב היד שלנו צריך לפשוט את הקיצור אומ' = אומרין.

20. שם: ואומרין אהבת עולם אהבתנו ומסיימין מה שירצה. ולפי הגנוסח שלנו יש כאן הצעה של חילופי הנוסחאות, שכבר אמרו בשחרית אהבה רבה. עיין אוצר הגאונים לברכות עמ' 29-30 וביכלר REJ כרך חמישים עמ' 177-181 ומאן HUCA כרך שני עמ' 291. וקשה לומר שכאן הכוונה לשחרית ולערבית שהרי עדיין בשחרית אנו עומדים. ועוד, שהתחיל באהבת עולם ואם לשחרית וערבית התכוון צריך היה לומר להיפך. הנוסח שבגנוזי קדם מתאים לדעתם של רב שרירא ורב האי, ועוד.

1. ולצאת י"ת, חסר בג"ק. ושם: ואם אמ'. — שם: „גפן ממצרים העלה אלהינו“ ועיין „אוצר השירה והפיוט“ כרך 2 עמ' 97 סי' 188. להתחלה שנמצאת בכתב היד שלנו — לא מצאתי פיוט כזה.

2. שם ממשיך כאן: שכך אמ' חכמים אמ' רבא בר עולא כדי להזכיר מדת וכו'. ומקשינן בשלמא מדת לילה ביום יוצר אור ובורא חשך אלא מדת יום בלילה ((גב[א], רצ"ל: מאי) היא אמ' אביי גולל אור וכו'. וא' רבה בר חנינא סבא משמא [דרב, כצ"ל] אין אומרין אהבה רבה אלא אהבת עולם, ועיין שם הערה 3 (ואוצה"ג לברכות עמ' 29 סי' נא, ג). ופירושו הראייה נראה, שרצה לומר כשם שאין לשנות ולומר אלא ברכה אחת בין בשחרית ובין בערבית (אהבת עולם) כך אין להוסיף ברכות אחרות. — ואמ', ברכות יב א, רצ"ל: רבה (רבא) בר חנינא סבא.

4. כסדר שבכ"י מינכן ועוד. עיין הגהות ד"ס אות ג.

5. דאבא, גירסא נכונה מאד. שכך דרכו של שמואל לקרוא לרב בשמו. בנוסחאות: דרב. —

כרע כרע כי חיזרא כי הוה זקיף זקיף כי חיזיא. תנו רבנן חכמים
עשו חיזוק לדבריהם כדי שלא ידא אדם בא מן [השדה] בערב ואומר
אלך לביתי אוכל קימעא ואשתה קימעא] אישן קימעא ואחר כך
אתפלל ונמצא ישן כל הלילה אלא נכנס לבית הכנסת אם רגיל [ל לק]רות
10 קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא קרית שמע ומתפלל ואחר כך
אוכל פיתו ומברך וכל העובר על דברי חכמי חייב מיתה ומאי טעמא
בהא דקאמ' כל העובר על דברי חכמי חייב מיתה משום דאיכא אונס
שינה. אמ' מר וקורא קרית שמע ומתפלל מסייע ליה לר' יוחנן דא'
ר' יוחנן איזה הוא בן העולם הבא זה הסומך גאולה של ערבית לתפילה
15 של ערבית מתיב מר בריה דרבינא בערב מברך שתים לפניה שתים
לאחריה והא לא קא סמך גאולה לתפילה כיון דתיקנו חכמי השכיבנו
כגאולה אריכתא דמיא. מי לא אמ' רב אשי יי שפתי תפתח והא
לא סמך אלא כגאולה אריכתא דמיא [הכא] נמי גאולה אריכתא
היא. תפילת השחר עד חצות ר' יהודה אומ' עד ארבע שעות
20 ורמינהי מצותו עד הנץ החמה כדי שיסמוך גאולה לתפ'
ונמצא מתפלל ביום כי תניא ההיא לוותיקין דאמ' ר' יוחנן וותיקין
היו גומרין אותה עם הנץ החמה וכולי עלמא עד חצות ותו לא

כ"י לנינגרד 122

[א ע"א] והא תני מרי בריה דרב הונא בריה דר' ירמיה בר אבא טעה ולא התפלל
[ער] בית

מתפלל שחרית שתים. טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שתים

כי הוה, כנוסח כ"מ, הלכות גדולות פרק חמישי ועוד.

6. דף ד ע"ב.

7. חיזוק, כג' הלכות גדולות ראש ברכות (ה"ג הילדסהיימר : חיזוק וסייג).

8. אישן, בנוסחאות : ואישן.

9. כג' ה"ג. בנוסחאות נוסף : וחוטפתו שינה.

11. ומאי טעמא, הצעת דברי הגמרא. בנוסחאות : מאי שנא בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה

ומאי שנא הכא דקתני חייב מיתה אב"א משום דאיכא אונס שינה ואב"א לאפוקי ממאן

דאמר תפלת ערבית רשות קמ"ל דחובה.

14. של ערבית, כנוסח כ"י וגאונים וראשונים.

17. מי לא אמר, ליתא לפנינו בגמ', ואינו בשום נוסח שבדקתי. ואין כאן אלא הצעה של

העניין על פי דברי הגמ' בדף ט ע"ב. ואילו היה באמת נוסח כזה בגמ' כאן היה מראה

שתתלמוד כאן הביא מדברי רב אשי שבדף ט שנאמרו בהקשר אחר. ואמנם אף לפי הנוסח

שלנו נראה שסוגית דף ד ע"ב ידעה מסוגית ט ע"ב.

19. תפלת, ראש פרק ד וגמרא שם.

1. והא תני, לפנינו : והאמר. ונשמט כאן : אמר ר' יוחנן, אלא שאין ראיה מהשמטות כאלה

על נוסחו בתלמוד. בה"ג : בר אבא א"ר יצחק א"ר יוחנן.

2. שחרית, לפנינו : בשחרית. בדפוסים ליתא טעה ולא התפלל (השני).

אלא צלויי כולי עלמ יומא מצלי ואזיל. אלא עד חצות יהבי ליה שכר תפילה ויהבי ליה שכר תפילה בזמנה מיכן ואילך שכר תפילה יהבי ליה שכר תפילה בזמנה לא יהבי ליה. איבעיא להו טעה ולא התפלל מנחה מהו שיתפלל ערבית שנים אם תימצי לומר טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שנים. טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שנים מאי טע' זהו ליה חד יומא. אבל הכא תפילה קרבן יומא הוא כיון דעבר יום בטל קרבנו. או דילמא כיון דצלותא רחמי בעלמא הוא כל אימת דבעי מצלי לה ואזיל. תא שמע דאמ' רב הונא בר יהודה אמ' ר' יצחק אמ' ר' יוחנן טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שנים ואין בזה משום עבר יום בטל קרבנו. מיתיבי מעות לא יוכל לתקון הא כיצד זה שביטל קרית שמע של שחרית או קרית שמע של ערבית או תפילה של שחרית או תפילה של ערבית על זה נאמ' מעות לא יוכל לתקון. אמ' ר' יצחק אמ' ר' יוחנן הכא במאי עסיקין שביטל במזיד. אמ' רב אשי דיקא נמי דקתני ביטל ולא קתני טעה שמע מינה. מיהא שמעינן טעה ולא התפלל ערבית או נאנס מתפלל שחרית שנים. וכן טעה שחרית או נאנס מתפלל מנחה שנים. וכן טעה או נאנס במנחה מתפלל ערבית שנים ואין זה משום עבר יום בטל קרבנו. ואם ביטל 20 במזיד שישב לו ולא רצה להתפלל על זה נאמ' מעות לא יוכל לתקון. והא דתנן תפילת השחר עד חצות, ר' יהודה אומ' עד ארבע שעות. לקבל שכר תפילה בזמנה. אמר רב סהנא הלכה כר' יהודה הואיל ותנן בבבירת[א]

[ע"ב] כותיה. דתנן ועל תמיד של שחר שקרב עד ארבע שעות. תפילת המנחה

3. אלא (הראשונה), ליתא בדפוסים, והשנייה ישנה בכ"י מיכן ועוד. בכ"פ: אילמא צלויי, וט"ס הוא, ואולי צ"ל: א ל א, כמו כאן.
4. שכר תפילה ויהבי ליה, ליתא בתלמוד ובה"ג, וזו הרחבה של פירוש.
7. טעה — שנים, ליתא בתלמוד ובה"ג, אבל ישנו בכ"מ: ואת"ל טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שנים וכו', עיין הגהות ד"ס.
14. על זה נאמר — לתקון, ליתא במקורות ומיותר הוא ואמנם נמצא בכ"פ בתלמוד (הגהות ד"ס אות ז), אבל שם מתחיל: כיצד מעות, וכאן ליתא. — במקורות, בתלמוד ובה"ג, הובאה כל הברייתא אף „וחסרון לא יוכל להימנות" וכו'. ונשמט כאן, משום שאינו צריך לו לעניינו.
15. הכא במאי עסיקין, כן בדפוס התלמוד, בכ"י ובה"ג ליתא.
16. ואילך, מיהא שמעינן, ליתא במקורות המקבילים, וצ"ע למצוא את המקור. והשמיט מדברי ה"ג ראש פ"ד שאפשר להתפלל שלש תפלות. ועיין מבוא.
21. ואילך, והא דתנן, ראש פרק ד. ההצעה הרצופה ליתא במקורות שלפנינו.
22. אמ' רב כהנא, כו א.

1. דתנן, מוכח מיכאן ש„ועד תמיד של שחר" וכו', אינה פיסקא מהמשנה של עדויות. כמות שהדפיסו בדפוסים, אלא הוא המשך של דברי רב כהנא, וכך יוצא אף מהלכות גדולות שהביא את הפיסקא אבל בלא דתנן. בכ"י התלמוד, ליתא פיסקא זו וכתב בהגהות ד"ס

עד הערב. ר' יהודה אומ' עד פלג המנחה. הואיל ולא איתמר הלכה לא כמר ולא כמר דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד. תפילת הערב אין לה קבע. תנו רבנן תפילת ערבית רבן גמליאל אומ' חובה. ר' יהושע אומ' רשות. אביי אומ' הלכה כדברי

אוצר החכמה

5 האומ' רשות. ושלמוספין כל היום. אמ' ר' יוחנן ונקרא פושע. תנו רבנן היו לפניו

ש[ת]י תפילות אחת של מנחה ואחת של מוספין מתפלל של מוספין ואחר כך מתפלל

שלמנחה שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת. אמ' ר' יוחנן הלכה מתפלל של מנחה ואחר כך של מוספין. תנו רבנן טעה ולא התפלל במנחה ערב שבת מתפלל ערבית שתיים שלשבת. טעה ולא התפלל מנחה בשבת 10 מתפלל במוצאי שבת שתיים שלחול מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשנייה ואם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשנייה עלתה לו ראשונה לא עלתה לו. ואסיר ליה לאיניש דכי מצלי בהדי ציבורא למיקדם צלויי לחודיה מקמיה ציבורא דאמ' ר' יוחנן אסור לו לאדם להקדים תפילתו לתפילת ציבור. ואוקמינן אמ' רבבא בציבור שנו. ולית היל' כרב והנא דאמ' אסור לו לאדם שייטעום 15 כלום שיתפלל תפילת המוספין ולית הילכתא כר' יהושע בן לוי דאמ' כיון שהגיע זמן תפילת המנחה אסור לו לאדם שייטעום כלום קודם שיתפלל תפילת המנחה. תנו רבנן נתמלא זקנו ראוי להיות שליח ציבור ר' אומ'

שהוא נכון, והנה אנו רואים שאינו כל כך נכון!

2. הואיל, ובה"ג: והואיל. בתלמוד: השתא, כאן קיצר את המשא ומתן שבתלמוד, וישנו אף בה"ג.

3. תפלה הערב, כו ב. — תנו רבנן, אין זו ברייתא אלא דברי רב יהודה אמר שמואל, שהם תמצית הברייתא שלאחר כך. — אביי אומ', נשמט כאן על ידי הדומות: [הלכה כדברי האומר חובה רבא אמ' הלכה כדברי האומר]. וכך הלכה, ועיין דרך ההצעה בהלכות גדולות.

5. ושל מוספין, כח א.

6. מתפלל, נשמט ע"י הדומות, וז"ל: [מתפלל שלמנחה ואחר כך מתפלל שלמוספין שזו תדירה וזו אינה תדירה. ר' יהודה אומ'] מתפלל שלמוספין.

8. תנו רבנן, כו ב.

11. בשנייה, אולי צריך להוסיף: שנייה.

12. ואסיר, כח ב, ה"ג דף ד ע"ד, תנו רבנן.

13. ואוקמינן, ה"ג: ואמר.

14. רבבא, כתיב רגיל לרבי אבא.

15. כלום, הוסף: קודם.

17. תנו רבנן, חולין כד ב: ר' אומר אומר אני, וכן בתוספתא חגיגה פ"א וזבחים פ"א שצינו בגליון הגמ'. ומלשון המחבר שהסמך את דברי רבי לראש דברי ת"ק לענין שליח צבור, ברור שפירש שרבי חלוק על הכל, ומצריך שניהם, ועיין אור זרוע חלק שני, הלכות סוכה סי' שיד, ותוספתא כפשוטה לר"ש ליברמן, לחגיגה עמ' 1276, ועיין מבוא.

עד שיהא בן עשרים. ומצינו בתשובות שאיל' עיר שליש' שאין מי שרגיל

לירד לפני התיבה אלא אחד ופעמים שטרוד במלאכתו ויש בה נערים 20 שהגיעו לשמונה עשרה ולי"ז שנה ולא נתמלא זקנם (ו) ששאלתם מהו שיעשו שליח ציבור ויוציאו רבים ידי חובתן ואל יבטלו מן התפילה. כך ראינו שזה שאמרו חכמים נתמלא זקנו ראוי להיות שליח ציבור מצוה מן המובחר וכמה דאיפשר למיהוי גברא מליא טפי עדיף מן ינוקא

[ב ע"א] אבל במקום מיבטל מקדושה וברוך וימלוך ויהי לא מיבעיא בן שמונה עשרה אפילו בן שלש עשרה שנה ויום אחד בדלא איפשר נעשה שליח ציבור. ושוב מצינו בתשובות שאילות חזן הכנסת שהוא שליח ציבור

שמרנים עליו בדברים רעים מהו להוציאו להכניס אחר תחתיו. דבר זה צריך שאלה. ודאי הכניסו אחר תחתיו מי שמרצה בין ישראל לאביהן שבשמים צריך להיות צדיק וישר ונקי בגופו מכל דופי ואם אינו כן אמרו חכמי היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה ואמ' רב זוטרא בר טוביה משמיה דרב זה המוריד לפני התיבה שליח ציבור שאינו הגון וכל שכן ביום הכיפורים ובתענית שצריך שיהא שליח 10 ציבור כמה ששינו ר' יהודה אומ' מיטפל ואין לו יש לו יגיעה בשדה וביתו ריקם. ואמ' רב חסדא ביתו ריקם מן העבירה. זקן ופירקו נאה שפל רוח

18. עד דף ב ע"א שורה 21, לכל התשובות עיין מבוא. — ומצינו בתשו' שאיל', תשובה של רב נטרונאי גאון, סידור רב עמרם עמ' לג; אוצר הגאונים — התשובות למגילה עמ' 42: מקום שאין מי שרגיל, בשבלי הלקט סי' י: עדה.

אחר התכנה

1. ויהי, וכן סר"ע = ויהא שמיה רבא. ומפורש ב"גן השכלים" עמ' קמא ותשובות הגאונים ליק סי' פד ועוד. עיין מבוא.
2. אפילו, שם: ואפילו, ואין צורך להוסיף: אלא.
3. לפני ושוב: סר"ע ות"ג ליק ו"גן השכלים" ממשיך: דקא אמרינן (ר"ה כט א) זה הכלל כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא הרבים ידי חובתן [טעמא דלא הגיע לכלל המצוות שאינו מוציא מידי חובתן] אבל מבין שלש עשרה ויום אחד בדלא אפשר שפיר דאמי. בשבלי הלקט סי' י יש שינויים אחדים, ומוסיף: אלא אפילו בני י"ג שנה ויום אחד בדלא אפשר שפיר דמי דהא מחייבי כדתנן (אבות פ"ה) בן שלש עשרה למצוות וכל המחוייב בדבר מוציא את הרבים ידי חובתן. ובשערי תשובה סי' צא נתקצרה התשובה.
- ושוב מצינו, סר"ע (והסתמך עליה השואל בשו"ת ר' יוסף אבן מיגש סי' צה, והובאה במחזור ויטרי עמ' 233): ושאלו מקמי מתיבתא. ה"ג אספמיא עמ' 194: פ"י (כלומר הוסיפה על ה"ג) שאלו מקמי רב עמרם גאון ריש מתיבתא שליח צבור (וכן בהלכות פסוקות מן הגאונים סי' צב). המנהיג, הלכות תענית סי' ב: וכתב רב נטרונאי. ובשינויים מועטים אף ב, ערוגת הבושם" מהדורת אורבך ח"ג עמ' 360 (וב, תשובות הגאונים).
7. היתה, תענית טז ב.

ומרוצה לעם. מאי פירקו נאה שלא יצא עליו שם רע בילדותו.
 אבל שליח ציבור סומא כשר הוא ואין מסלקין אותו בזמן שמעשיו
 מתוקנים וטובים. ושוב מצינו בתשובות שאילות שליח ציבור
 15 היורד לפני התיבה ואין מבין כל כך וקולו ערב והעם רוצים אותו ויש שם
 תל' חכמ' היודע לישא וליתן בתורה ואין קולו ערב אי זה מהן קודם. תל' חכמ'
 היודע לישא וליתן בתורה הוא קודם מפני שזה שקולו ערב אינו מבין
 ופעמים הוא אומ' דברים שלא כשורה. מכל למדנו שבזמן שיש חזן
 כשר אין מורידין לפני התיבה נערים שאינם מלאים זקנם או
 20 שפחותים מבן עשרים ואפילו גדול ואינו מבין כל כך במקום שיש

1123457 תר"ח

12. שלא יצא, בגמ' : אביי אומר. — בילדותו, בסר"ע וגן השכלים ממשיך, השתא כל כך
 אנו צריכין [אפילו מילדותו, סר"ע], מרגנין עליו [עכשיו סר"ע] לא כל שכן. בערוגת
 הבושם הנ"ל מביא מימרא של רב חסדא כל שליח צבור צריך להיות תמים וכו',
 ולא נמצא לו מקור, ועיין בהערות המהדיר.

אוצר החכמה

13. אבל, וכן בסר"ע וגן השכלים ועוד, מחובר פסק זה לתשובה שלפניו כנראה נשאל הגאון
 על זה ונשמט מהשאלה. אבל בשבלי הלקט הנ"ל הנוסח בשאלה : וסומא ומי
 שמעשיו אינן מתוקנים וכו'. — ב"אור זרוע" ח"א סי' קטז הובאה התשובה על שם רב
 יהודאי, וישנה תשובה שנאספה בכ"י אחד שמיחוס תשובות לרב יהודאי גאון והדפיסו
 מילר במאמרו על תשובות המיוחסות לרב יהודאי גאון בכתב יד — אוצר הגאונים לתענית
 עמ' 27 סי' נג : ואסור לפני התיבה לירד שום אדם כ"א שליח צבור הגון וכו'. ואין
 לתשובה זו שום שייכות לתשובה שאנו עוסקים בה, כי היא מימרא מפורשת בתלמוד
 בתענית שם.

14. ושוב מצינו, או"ז סי' קטז בשם רב יהודאי גאון שהביאו בספר המקצועות, ועיין אסף,
 ספר המקצועות, עמ' ט.

16. חכמ' = חכמים (גן השכלים), כרגיל בכ"י ובספרות הגאונים.

20. או שפחותים מבן עשרים, משמע שבאחד די, או שנתמלא זקנו, או שהוא בן עשרים,
 ועיין מה שצינתי לעיל ל"תוספתא כפשוטה". הסיום : מכל אלו למדנו, נמצא בקיצור באור
 זרוע הנ"ל, (אלא ששם ליתא, או שפחותים מבן עשרים!).

התשובה הזאת משורה 16 ואילך משובשת קצת בגן השכלים ויש לתקן. ה"ל : איזה
 מהן קודם תלמיד חכמים [היודע לישא וליתן בתורה אם הוא קודם לפני זה שקולו
 ערב ואינו מבין, ופעמים אומר דברים שלא כשורה אמ' ר' תלמיד חכמים] היודע לישא
 וליתן בתורה קודם ואם רצה הוא שיעמוד אחר תחתיו מי שקולו ערב בזמן שהוא יודע
 שהוא אינו טועה ואם לאו תלמיד חכמים קדם. מכל אלו למדנו שבזמן שיש חזן כשר
 [מורידין אותו לפני התיבה ועושין אותו שליח צבור שירצה בין ישראל לאביהן שבשמים
 ולא להכניס אחר תחתיו אלא מי שהוא כמותו ודאי שמעלתו כמעלתו או למעלה ממעלתו
 ואין מורידין] לפני התיבה שלוחי צבור נערים שאינם מלאי זקן שפחותים (משמע
 שצריך שניהם!) מבן עשרים שנה. ואפילו גדול ואינו מבין כל כך למה שפעמים אומר
 דברים שלא כשורה או מי שמרגנין עליו בדברים רעים אין מורידין אותו. וכל אלו
 (כן בכה"י) למדנו בזמן שיש חזן עדיף אין אחרים עדיפין, אבל במקום שאין מי שירד
 לפני התיבה ולהיות שליח צבור לא חזן ולא אחר במקום מבטל מן קדיש ויהא שמיה

עדיף ממנו או חזן שעדיף ממנו הוא קודם. וסדר
שבתות כך הוא גיכנסין לבתי כניסיות ערב שבת ומתפללין תפילת
מנחה שמונה עשרה כדרך החול ומדליק אחד מהם נר שלשבת
ומברך בא' יי' אלינו מה אשר קידשנו במצותיו וציונו להדליק נר של שבת.

[ע"ב] והיכן ציונו. רב אויה אמ' מלא. רב נחמן בר יצחק אמ' משאל אביך. מאי טע'
משום דחובה היא דאמ' רב יהודה אמ' שמואל הדלקת הנר בשבת חובה ואסמכות
רבנן אקרא דכת' וידעת כי שלום אהלך תילכך חייב לברך. ומקדמינן בערב

הנר

רבה כל אלו מורידין היכא דלא אפשר, ודוקא מבין שלש עשרה ומעלה, דקא אמרינן זה
הכלל כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתו.

וזהו אריכות דברים יתירה, ואפשר שהיה כן לפני המחבר במקור שלפניו. אנו רואים
שאינן באור זרוע ולא בכתב היד שלנו האריכות הזאת.

21. וסדר שבתות, הכל מסידור רב עמרם, ועיין מבוא.

22. לבתי, שם: בבתי. וליכנס ב' (ולא בלמ"ד) נמצא הרבה, ואין כמ"ל.

23. ומדליק אחד מהם וכו', בסר"ע: והמדליק נר של שבת צריך לברך בא"י וכו'.
ולשון הסידור מתפרש יפה: מתפללין תפלת מנחה כבכל יום, ומי שמדליק נר של שבת
צריך לברך, והכוונה שמדליק בביתו נר של שבת (ועיין לקמן). אבל לשון כתב היד
שלנו שמנסח: ומדליק אחד מהם, משמע שמדליקין נר של שבת בבית הכנסת
ומברכים, וזה קשה, מניין המקור להדלקת נר של שבת בבית הכנסת? ויש להעיר דרך
אגב, שבתוספות שבת כד ב, ד"ה חובה, הביא את לשון סדור ר"ע כמות שהוא לפנינו:
המדליק וכו', והתירוש הוא עצם הברכה על הדלקת נר של שבת (עיין תוספות שם ושאר
ראשונים). ובסדר חבור ברכות (עיין מאן HUCA כרך שני עמ' 232): ובערב שבת
הולכין לבתי הכנסת ואומ' תהלה, ומתפללין מנחה כשאר ימי השבוע ומתפללין מעריב וכו'.
והשמיט את כל ענין הדלקת הנר (הוא מעתיק מסדור ר"ע, עיין מבוא).

ועיין אור זרוע הלכות ערב שבת סי' יא דף ד סוף ע"ב וראש ע"ג: נראה בעיני
דמי שהדליק נרות בביתו והולך לבית הכנסת שאסור לו להדליק נרות בבית הכנסת שכבר
קבל עליו השבת וע"כ מנהג כשר הוא במלכותנו בארץ שלאחר הקדושה (של מנחה)
מכריזין השמשים והתינוקות להדליק נרות של שבת, כי כבר יש (תיקן: שהוא, ואין צורך!)
לקבל שבת ולפרוש מן מלאכות וכו'. ואף כאן אין זכר להדלקת נר שבת וברכה עליו.
ומה שכתוב, שאסור לו להדליק נרות בבית הכנסת, הכוונה שאם הוא המדליק נרות, כגון
שהוא שמש — אסור לו, ופשוט.

וע"ש סי' כ: צריכין בע"ש למהר לבא לביהכ"נ ומתפללין תפלת מנחה כדרך
שמתפללין כל השנה ואין אומר והוא רחום (כלשון סדר חבור ברכות)
קודם לפני ברכו כדרך שמתפללין בחול וכו'. ואולי צריך לומר בכתב היד שלנו: ומדליק
כל אחד מהם נר. וצ"ע.

1. והיכן ציונו, שבת כג א ואוצר הגאונים שם. — מאי טע', סדור ר"ע והלכות גדולות
אספמא עמ' 85.

2. דאמ', שבת כה ב. — ואסמכות, שם, לד א.

3. ומקדימין, סר"ע שם.

שבת להתפלל מבעוד יום דקאמרינן עיולי יומא כמה דאיפשר לאקדומי
5. מקדמינן ליה אפוקי יומא כמה דאיפשר לאחורי מאחרינן ליה כי היכי דלא
ליהוי עילון כטעונא. ואמ' רב יוסי יהא חלקי ממכניסי שבת בטבריא וממוציאי
שבת בציפורי. וכן בני גולה נוהגין. עומד שליח ציבור ומתחיל והוא
רחום

ברכו. בא יי מה אשר כילה מעשיו ביום השביעי ויקראהו
שבת

למנוחה משנה עתים מחליף את הזמנים מסדר את הכוכבים במשמרותיהם

4. דקאמרינן, פסחים קה ב.

6. ואמ', שבת קיח ב.

7. וכן בני גולה נוהגין, הלשון אינו רגיל. שמשמע לכאורה שהמחבר לא היה מבני הגולה
אלא מבני ארץ ישראל. ושונה מלשון סדור ר"ע שכתוב שם: וכן עושין וכן
המנהג, כלומר שמקדימין לקבל השבת ומאחרים לצאת. וקשה כלום בני ארץ ישראל
אינם נוהגים כך?

בסדור ר"ע ממשיך: ועומד שליח ציבור, והוא עניין חדש, ונראה
שצריך להמשיך אף דברי כתב היד ללמטה ולקרוא וכן בני גולה נוהגין עומד שליח צבור.
ועניינו הוא: והוא רחום.

ומתחיל והוא רחום, בזה נחלקו הנוסחאות בסדור ר"ע יש שאמרוהו ויש
שלא אמרוהו, משום שנחלקו המנהגות בזה. ראינו שבסדר חבור ברכות, שמעתיק מר"ע,
כתוב מפורש שאינו אומר והוא רחום, וליתא אף בסדור רס"ג אבל ישנו בספר
„העתים" עמ' 172. אלא שמשם אי אפשר להביא ראיה על המנהג, משום שדעתו היא שאין
לשנות בנוסח התפלה ממנהג ימי החול, ואכמ"ל.

וכבר העיר בטור אור"ח סי' רסז על מנהג ספרד לאומרו ועל מנהג אשכנז שלא
לאומרו (ונחלקו אף בנוגע ליום הכפורים, אפילו למנהג שלא לאומרו בשבתות ובימים
טובים). אסף, ציין לשערי תשובה סימן פ' ולהאשכול מהדורת הצב"א ח"א עמ' ס שמביא
שמנהג שתי הישיבות שלא לאומרו. אלא שספק רב הוא אם היא תשובת גאונים, עיין
לוינ אוצר הגאונים לברכות עמ' 9. ועיין בנחשאי כלי השו"ע אור"ח סי' רסז ובמחזיק ברכה
לרחיד"א שם ובשו"ת חיים שאל ח"ב סי' י בנוגע ל„זוהר". וכבר האריכו בזה הרבה.

8. אשר כילה מעשיו, העיר אסף שבסרע"ג כתוב מפורש: ומאן דאמר אשר כלה מעשיו טעות
הוא בידו דשאלו מקמי רב נטרונאי מהו לומר אשר כלה מעשיו בערב שבת והשיב
כך מנהג בשתי ישיבות אין אומרים אלא אשר בדברו. ועיין הערת אסף בסדור רס"ג
עמ' קי. ואנו רואים אף כאן ששינה מסדר הסידור הזה ממקורו שהוא סדר"ע, ועיין מבוא.
בסדר חבור ברכות, (מאן HUCA ח"ב עמ' 321, שעכטער במחקרו על מחזור זה
עמ' 109) יש פיוט אחר במקום תפלת החול ופיוט אשר כלה מעשיו: מתפלל תפלת הקבע
עד הוא ימלוך עלינו לעולם ועד, ואומר: את שבת קודשך הנחלת לעם מקדישך בשיכונוך
נדרשך, דוד מעריב ערב נקדישך בא"י המעריב ערבים. וכן בכל ברכה וברכה, פיוט
בסדר א"ב עד אות ו. אם כן לפי נוסח זה, לא בא הפיוט במקום תפלת הקבע,
אלא נוסף עליה.

10 ברקיע כרצונו גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור המעביר יום ומביא לילה המבדיל בין יום ובין לילה יי צבאות שמו חי וקיים תמיד הוא ימלך עלינו לעולם ועד בא יי המעריב ערבים. למען כהונת עמוסיד נטעת עץ חיים שמירת שבת מימים על כן נהגה בו יומם ולילה ואהבתך

אל תסר ממנו עד נצח נצחים בא יי אהב עמו ישראל.

15 וקורין את שמע. אמת ואמונה בשביעי קיימתה גזרתה דיברתה

הקשבנו ושמענו זכור חמדתה טהורים יירשוה כתובה היא לראש ארבעה

משה נתנה שמח בלב ישורון עדה פדיתה צדקה קנייתה רוממתה שבת

תמיד בינך ובינינו אות היא לעולם כי ששת ימים עולמך תיקנתה

ובשביעי נחתה למען שתניח לעמך ישראל ולכבוד שמך תמיד שיבחו

20 וזימרו ברוך הוא משה ובני ישראל לך ענו שירה בשמחה רבה ואמרו

כולם. מי כמוכה. מלכותך ראו בניך בוקע ים לפני משה זה אלי

ענו ואמרו יי ימלך. ונ' כי פדה יי את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו בא יי גאל ישראל. נשכבה בחסדך ונקיצה ונשבעה באמונתך

— ויקראהו, סדור רס"ג: ויקראהו עונג שבת קדשו מערב עד ערב התקין מנוחה לעם כרצונו גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור בא"י המעריב ערבים. (מעביר יום וכו') ישנו בסדור רס"ג בתפילת ערבית של חול, יחיד לימות החול, עמוד כו).

10. המעביר, כמו במחזור רומי ועוד.

11. ושמך, בנוסחאותינו: אל חי, במחזור רומי: ושמך אל וכו'.

12. למען, סדור רס"ג שם: למען אהבת עמוסים נטעת עץ חיים, שבת קדשך מימים ואותה הנחלת לתמימים ואהבתך לא תסור ממנו כי היא עטרת ראשינו נצח נצחים. והנוסח, "כהונת" נזכר כבר ברמב"ם בתשובתו (פריימן סי' נה — בלאו סי' קפא): כהונה, ואף על פי שקשה. יש לפרשו מלשון "גדולה" וכו"ב.

15. אמת ואמונה, נוסח תפילת הקבע. וצירף (המעתיק?) את הנוסח הקבוע לסימן הא"ב. אבל בסידור רס"ג לנכון: אמת, אמונתך בשביעי קיימת. ואולי צ"ל כך אף כאן.

17. סרס"ג: משעת נתינתה שמח בה לב וע"ש בש"נ.

18. אות היא לעולם, ליתא ברס"ג ע"ש.

19. ישראל, רס"ג: אבות ובנים כעלון מן הים סלם הודו והמליכו ואמרו ה' ימלך לעולם ועד בגלל אבות הושעת בנים ותביא גאולה לבני בניהם בא"י גאל ישראל. (בגלל אבות, הוא נוסח א"י, כידוע).

23. נשכבה בחסדך, המשך זה ליתא בסדור רס"ג, אלא, "השכיבנו" וכו', בנוסח מקוצר ופסוק

[ג ע"א] ופחד וצרה ושטן בלילות אל ימשול בנו כאמור אם תשכב לא תפחד

ושכבת וערבה שנתך ושומרנו והצילנו מכל דבר רע כי שומרנו ומצילנו אתה בא יי פורש סוכת שלום עלינו ועל כל עדת עמו ישראל ועל ירושלם. והכי אמ' רב נטרונאי ריש

5 מתיבתא בלילי שבתות בברכות אחרונות שבקריית שמע אין

מברכין אחריהן כל עיקר אלא קידושא לאלתר. ומדברי חכמ'

ברכה זו אינה כלל שכך שנינו ובערב מברך שתים לפניה

ושתים לאחריה. ואילו הן גאל ישראל ושומר עמו ישראל

לעד, ומיד עומדין ומתפללין תפילת הערב דאמ' רב יהודה אמ'

10 שמואל תפילת הערב רבן גמליא' אומ' חובה ר' יהושע אומר

רשות והלכה כדברי האומר חובה. ור' יהושע אומ' רשות סומך

שומר עמו ישראל לעד לתפילה ולרב דאמ' הלכה כדבר האומר

רשות כיון דרשות היא מפסיק בקדיש כלומ' נסתיימה תפילה

הרוצה לצאת יוצא. ותיקנו חכמ' כיוון שהלכה כרב דאמר רשות

15 כיון שאמ' שומר עמו ישראל לעד אומ' פסוקין שיש בהן שמירות

ושבת. וכיוון שאומ' פסוקין אילו תיקנו לומ' אחריהן

ברכה. ודבר זה בחול אבל בשבת דשכיחי מוזיקין וצריכין

ישראל' למהר ליכנס בבתייהן מפני סכנת שידיהם ושלא

יכבה הנר סילקה והעמידה על דברי חכמים וכך

20 מנהג בשתי ישיבות. והכי אמ' רב שר שלום ראש ישיבת

גאון ישראל' בשומר עמו ישראל' לעד בישיבה ובבית רבינו

[ע"ב] שבבבל אין מנהג לומר אלא חותמין פורש סוכת שלום ועונין ושמרו בני

מסיים, אבל כבר העיר אסף כאן ובסדר רס"ג עמ' קיא על סדר חיבור ברכות (מאן הנ"ל ושעכטער הנ"ל) שנוסח זה ישנו שם בתפלת החול ומוסיף: ויש שאין אומרים נשכבה בחסדך אלא אומרים השכיבנו. משום שבילילי שבתות אין צריך להתפלל על פחד המוזיקין ע"ש.

3. פורש, לא הפורש, וכן בסדר ח"ב, ועוד.

5. בלילי שבתות וכו'. קיצור והצעה של תשובת רב נטרונאי שבסידור ר"ע עמ' סב ועוד, עיין אוצר הגאונים לברכות סי' י—יב.

6. אחריהן, היינו: ברוך ה' לעולם, שנוכרה בשאלה.

7. שנינו, ברכות יא א.

9. דאמ', ברכות כז ב.

11. ור' יהושע, רשות, נראה שיש כאן כפילות, ויש למוחק. והלשון בתשו' ר"נ בשאר המקורות מרווחת יותר.

15. שמירות, בסר"ע: שבחות חמירות, וכן בס' העתים עמ' 172.

20. בשתי ישיבות, שם: בישיבה שלנו ובבית רבינו שבבבל.

21. ישראל, כלומר, יעקב כמות שכתוב לעיל.

1. לומר, ברוך ה' לעולם. — ועונין, ושמרו, מלשון התשובה בסידור ר"ע נראה שבישיבה

ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם ביני ובין בני ישי
אות היא לעולם כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ וביום
השביעי שבת וינפש, ומיד אומ' קדיש ועומדין בתפלה. ואומ'

5 מגן ומחיה והא' הקדוש. ומאהבתך יי אינו שמה בתה את ישראל
עמד ומחמלתך מלכנו שחמלתה על בני בריתך נתת לנו
יי אלינו את

אוצר החכמה

יום השביעי הגדול והקדוש הזה למנוחה לקדושה לאות
ולברית ולתת

אוצר החכמה

לנו ברכה וחיים ושלוה מאיתך אלינו ואלהי אבותינו רצה

במנוחתנו קדשנו במצוותיך ותן חלקנו בתורתך ושבענו מטובך

10 ושמח נפשנו בישועתך וטהר לבנו לעובדך באמת והנחילנו יי

אלינו באהבה וברצון את שבת קדשך וישמחו בך כל אוהבי שמך בא

יי מקדש השבת. רצה מודים ושים. ואם טעה בשבת ופתח

ובבית רבינו אין אומרים אף ושמרו ובשאר [בתי] כנסיות בלבד אמרו שומר עמו ישראל
לעד, ואומרים ושמרו. והנה באורחות חיים, הלכות שבת דפוס ראשון סא ב סי' ב ובכל
בו סי' לה כתבו בשם רב שר שלום דבישיבה לא היו משנין לא בשבת ולא ביום טוב
(אך בבית הרב היו משנין, או"ח), והוא נגד מה שמפורש בסר"ע ובספר העתים
ובשאר המקורות שהעתיקו תשובת רב שר שלום. והוא פירש את לשון התשובה כך:
גם בלילי שבתות ובלילי יו"ט במעריב אומר שומר עמו ישראל לעד בישיבה, ובבית רבינו
אין מנהג לומר!

בסדור רס"ג עמ' קיא ישנם בין "ושמרו" ובין "יראו עינינו" בנוסח מקוצר.

3. ועומדין, סר"ע, ושם: אבות וגבורות וקדושת השם (כלשון המשנה בראש השנה).

5. ומאהבתך, כך אף בסדור ר"ע וסדור רס"ג עמ' קיא. וכתב בספר העתים עמ' 174: ויש
נוהגין לומר אתה קדשת ויש שנהגו לומר ומאהבתך, והכי דיקא, וכן כתבו רבנות א
בחבוריהן ומאהבתך, ואע"ג דמאן דאמר הכי זמ"ד הכי יצא י"ח, קרוב להיות
ומאהבתך חובה יותר מאתה קדשת, מפני שהזכר ומאהבתך בתוספתא, שכך שנו
בתוספתא דבי ר' חייא בפ"ג במס' ברכות אמר ר' אלעזר ב"ר צדוק אבא
היה מתפלל תפלה קצרה בלילי שבתות ומאהבתך ד"א (ומעתיק את כל התוספתא). וכן
בשבלי הלקט השלם סי' סה: יש מקומות שנהגו לומר בתפלת לחש אתה קדשת ויש בה
ויכולו, ומנהגו לומר ומאהבתך (ומביא את התוספתא). וכך נהוג במחזור
רומי. אתה קדשת, נזכרת בספר והנהיר, פרשת ויקהל דף קכג סוף ע"א: ואף על פי
שקידש בתפלה ואמר אתה קדשתה צריך לקדש על הכוס וכו', ועיין שם ב, ענפי
יהודה" אות ד. ועיין לקמן לדף ד ע"א שורה 13.

7. בסר"ע: באהבה לגדולה ולגבורה לקדושה ולמנוחה לעבודה ולהודאה לאות ולברית
ולתפארת ולתת לנו ברכה ושלוה מאתך.

12. ושים, בסר"ע, והביאו בספר העתים עמ' 174, כתוב: ובין בערבית ובין בשחרית ובין במוסף
ובין במנחה מזכיר במגן רק ורצה והנחיל לבני ישראל שבתות למנוחה למען שמו באהבה
מלך עוזר ומושיע ומגן בא"י מגן אברהם. ועל זה כתב בהעתיים: והא דכתב מר רב עמרם

באתה חונן גומר אותה ברכה וחוזר ואומר שלשבת דאמ' רב נחמן
 כי הוינא בי רבה בר אבהו איבעיא להו בני בי רב דטעו ואתחול
 15 תפילת חול בשבת מהו לגומרה ואמ' לן גומר אותה ברכה וחוזר
 לתפילת שבת. ולאחר שמתפללין בלחש יורד שליח צבור ואומ'
 ויכלו השמים והארץ ועונין הציבור אחריו. ואומ' קידוששתא
 שהיא ברכה אחת מעין שבע. בא יי אלינו ואלהי אבותינו אלהי
 אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב האל הגדול הגיבור והנורא אל
 20 עליון קונה שמים וארץ. מגן אבות בדברו מחיה מתים
 במאמרו האל הקדוש שאין כמהו. המניח לעמו בשבת
 קדשו כי בה רצה להניח להם לפניו נעבוד ביראה ופחד ונודה

[ד ע"א] לשמו בכל יום תמיד. מעין הברכות אל ההודאות אב האמת
 אדון השלום מקדש השבת ומברך שביעי ומניח בקדושה לעם
 מדשני עונג וזכר למעשה בראשית. אלינו ואלהי אבותינו רצה
 במנוחתנו כול' עד מקדש השבת. ואומ' קדיש עד הוא יעשה
 5 שלום על כל ישראל ואם טעה יחיד ולא הזכיר של
 שבת מחזירין אותו ואפעלפי שאמ' טעה ולא הזכיר של ראש
 חודש בערבית אין מחזירין אותו בראש חודש דערבית היא. ואפעלגב
 דקיימא לן תפילת ערבית רשות הני מילי היכא דלא בעי לצלויי דלא

גאון לעניות דעתין חזי לן דהא מילתא לאו דסמכא היא וליתא כל עיקר דמה ענין
 להזכיר של שבת בברכת אבות. וכאן בסידור לא הזכיר את דברי ר"ע והשמיטם משום
 שלא נהג במנהגו. ועיין במבוא.

— ואם טעה, מכאן ועד דף ו ע"ב, הכל מסידור ר"ע.

13. דאמר, ברכות כא א.

14. להו, בנוסחאות וסר"ע: לן.

17. ועונין הציבור אחריו, ליתא סר"ע.

20. וארץ, וכן לעיל בתפלות חול עיין שם. וכאן הוא הרגיל בתפלת ש"ץ.

22. בה, בנוסחא וסידור ר"ע: במ.

1. מעין, כבר הציע אסף, עמ' 77 הע' 4 לתקן: מעון, הנוסח הרגיל בנוסחאות א"י ועוד.
 ועיין למשל מה שכתבתי בתרביץ שנה טו עמ' 55 הערה 19 בנוגע לסידור רס"ג. ועיין
 סידור רס"ג עמ' קיב. — אב האמת, הביא אסף שהנוסח הזה נמצא במדרש „מנין" שהדפיס
 ווערטהיימר, אוצר מדרשים [כעת בתי מדרשות כרך שני עמ' פד] סי' יא: מעין
 הברכות זה אברהם אבינו שנאמר והיה ברכה. אב האמת, זה אבינו יעקב שנאמר
 קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אדון השלום זה אבינו יצחק שנאמר וילכו מאתו בשלום.
 (בהערה במדרש שם כתב שזהו נוסח בלתי ידוע, ולא תיקנו שמאז הדפיס את אוצר מדרשים
 נתגלה הנוסח הזה כאן!).

וכידוע, המדרש הזה מוצא מתומן. ועיין ר"ש ליברמן מדרשי תומן עמ' 9-10.

6. שאמ', ברכות ל ע"ב.

7. דערבית הוא, צמצם את הדיון, ובהרחבה בסידור ר"ע: בערבית דר"ח הוא דאין מחזירין

מטרחינן ליה. אבל צלי ולא אדכר שווייה עילויה כחובה ומטרחינן
 10 ליה למיהדר צלויי. ועוד קאמ' ועירי הני חברין בבלאי אמרי למאן דאמ'
 תפלת ערבית רשות כיון שהתיר חגורו לא מטרחינן ליה. אבל היכא
 דצלי ולא אדכר מטרחינן ליה והדר מצלי. והכי אמ' מר רב משה גאון
 יחיד שטעה בלילי שבת ולא התפלל מאהבתך יי כיון ששמע
 משליח ציבור מגן אבות בדברו שהיא ברכה אחת מעין שבע ברכות
 15 מתחילה ועד סוף יצא ידי חובתו. ומקדש על היין בבית הכנסת
 להוציא אורחין ידי חובתן ולא מיבעיא הבדלה דוודי מבדילין
 דכיון דאבדיל שליח צבור יצא כל הציבור ידי חובתן. והרוצה

אותו אבל בערבית דשבת מחזירין. וא"צ לתקן את לשון המחבר.

10. קאמ', שבת ט ע"ב. — ועירי, וכן סר"ע וכי"י התלמוד וה"ג פרק תפלת השחר, ובספר
 המפתח לר"ג גאון ועוד, עיין הגהות ד"ס, וגנוי קדם ספר חמישי עמ' 89. — אמרי, ליתא
 במקורות. ולפי נוסח זה ועירי מוסר שמועה של חבריו בבבל, אבל לפי התלמוד, ועירי
 הוא אומר עליהם!

11. אבל היכא, בה"ג הנ"ל, וכן בסדור ר"ע: [מכלל דכמה דלא התיר חגורו מטרחינן ליה]
 והכא נמי כיון דקא מצלי גלי על דעתיה דלא קא בעי איפטר נפשיה ואי טעי הדר מכלי.
 ונראה שנשמט כאן מ"מטרחינן" עד "מטרחינן". שאם לא כן, אין הראיה מובנת כל כך.

12. ר' משה גאון, סדור ר"ע.

13. מאהבתך כו', בסמ"ג עשין תפלה, ד"ו דף קא א, כתוב: כתוב בסדר ר"ע הכי אמר רבינו
 משה גאון יחיד שטעה בערב שבת ולא התפלל אתה קדשת, וכן בפרסם
 עהרענרייך עמ' שי וסדור רש"י סי' תפ ומחזור ויטרי עמ' 83 וטור או"ח סי' רסח ועוד.
 כולם העתיקו כאילו כתוב בתשו' ר' משה אתה קדשת, וזה דרכם בהעתקת דברי קדמונים,
 ועיין מבוא.

במנהיג הלכות שבת אות ה העתיק מסדור ר"ע: ומאהבתך וע"ש אות י. ומוסיף:
 ויתכן הוא יותר מנהג צרפת ופרובינציא לומר אתה קדשת. אבל הוא מביא באות כא
 ממגלת סתרים, ובה הנוסח אתה קדשת! ואפשר שמשם העתיק את הטעם שמשנים את תפלות
 שבת מה שאין כן ביו"ט ובחולו של מועד ור"ח. אבל את הנוסח העתיק, כמו שנהוג
 בפרובינציא. ובסוף העתיק אף מ"תשובות הגאונים" את הנוסח אתה קדשת. וכבר ראינו
 שכך הנוסח אף בספר הזהיר, שהגיע אלינו מהעתקה אשכנזית! ועיין מה שכתבתי בספר
 רב נסים גאון עמ' 206 הערה 8.

15. יצא ידי חובתו, ולא הביא מה שנמצא בסר"ע בשם מר נטרונאי: היכא דלא התפלל שבע
 ברכות ושמע משליח ציבור מגן אבות בדברו מרישא ועד סיפא נפיק — משום שהוא עסוק
 כאן בטעיה, ולא בדרך שאדם יכול לצאת ידי חובתו. ועיין מבוא.

16. ולא מיבעיא, מכאן עד שורה 7 בע"ב מתשובת ר"נ גאון. והשמיט ראש התשובה: „מקדשין
 ומבדילין בבתי כנסיות אע"פ שאין אורחים אוכלים שם, ועל פי זה נמצא שהטעם שכתוב
 בשורה 19 ואילך סותר את מה שהעתיק קודם לכן שהטעם הוא משום אורחים. ובאמת
 אין כאן סתירה, ורב נטרונאי נותן טעם למה שטועמים אף אנשים אחרים, ולא
 האורחים בלבד, ועיין אוצר הגאונים לפסחים עמ' 95. — דוודי, דוודאי.

לחזור ולהבדיל בביתו הרשות בידו ואם לא רצה או שאין לו יין
הרשות בידו. ואפילו קידוש דהלכה רווחת היא שאין מקדשין אלא
20 במקום סעודה מקדש על היין בבתי כניסיות מה טעם מפני
שהטעמת יין הקידוש רפואה וזה שטעם כל הציבור כולו לא שחובה
הוא לטעום אלא שחובה לשמוע הקידוש בלבד. וכיון דשמע

[ע"ב]

קידוש יצא ידי חובתו ואין צריך לטעום וזה שמקדש
ומטעים לציבור משום רפואה לטעום מקדש ונותן להם
כדי ליתן על עיניהם הציבור, דאמר רב פסיעה גסה
נוטלת אחד מחמש מאות מאור עיניו שלאדם ומהדר ליה
5 אקידושא דבי שמישי הילכך זימנין דאיכא מן הציבור דלית
ליה יין ומקדש על ריפתא תיקנו חכמי לקדש בבית הכנסת על היין
משום רפואה. ואחר שמקדשין בבית הכנסת אומ' פרק ממסכ'
שבת. במה מדליקין ובמה אין מדליקין לא בלגש
לא בחוסן לא בכלך לא בפתילת העידן לא בפתילת המדבר ולא
10 בירוקה שעל פני המים לא בזפת ולא בשעוה לא בשמן קיק לא באליה
ולא בחלב נחום המדי אומ' אין מדליקין בחלב מבושל וחכמי אומרי
אחד מבושל ואחד שאינו מבושל אין מדליקין בו. אין מדליקין
שמן שריפה ביום טוב ר' ישמעאל אומ' אין מדליקין בעיטרן מפני
כבוד שבת וחכמי מתירין בכל השמנים בשמן שומשמן בשמן
15 אגוזין בשמן צנונות בשמן דגים בשמן פקועות בעיטרן ובנפט ר'
טרפון אומר אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד. כל היוצא מן העץ
אין מדליקין בו אלא פשתן וכן היוצא מן העץ אינו מטמא טומאת
אהלים אלא פשתן פתילת הבגד שקיפלה ולא היסבה ר' אליעזר
אומ' טמאה ואין מדליקין בה ר' עקיבא אומ' טהורה ומדליקין בה.
20 לא יקוב אדם שפופרת של ביצה וימלאנה שמן ויתננה
על פי הנר בשביל שתהא מנטפת ואפילו היא שלחרש ור' יהודה
מתיר. אם חיברה היוצר מתחילה מותר מפני שהוא כלי אחד.

[ה ע"א] לא ימלא אדם את הקערה שמן ויתננה בצד הנר ויתן ראש הפתילה
בתוכה בשביל שואבת ור' יהודה מתיר. המכבה את הנר מפני

19. דהלכה רווחת, פסחים קא א.

3. דאמר רב, ברכות מג ב: דאמר מר. ובשבת קיג ב הם דברי ר' ישמעאל
ב"ר יוסי לרבי.

8. בלגש, כנוסח הירושלמי והוצאת לו ועוד. וכן בערוך ערך לגש. ונשמט: אין מדליקין.

9. העידן, וכן בהוצאת לו ועוד. נוסחאות: האידן.

13. שמן, וכן שם, נוסחאות: בשמן.

22. אם, נוסחאות: אבל אם.

1. בשביל [שתהא], כצ"ל.